

Kritische sociologie

A. Brand

Hoefnagels' boek *Kritische Sociologie* (Samsom 1974), waarvan ondertussen al een tweede druk verschenen is, staat al geruime tijd in mijn boekenkast, zonder dat ik de moed op heb kunnen brengen het te recenseren. Een boek als dit ontsnapt vaak aan recensies omdat de recensent die kritiek wil oefenen geconfronteerd wordt met een *embarras de richesses*. Staat men voor 'einem wahren Dickicht von Scheinwahrheiten, Halbwahrheiten, falsch formulierten Wahrheiten und hinter unklaren Formulierungen versteckten Nicht-Wahrheiten' dan wordt recenseren een 'unerfreuliches Geschäft', zoals Weber eens in de aanhef van zijn kritiek op Stammeler constateerde.

De ongelukkige opzet van Hoefnagels' boek maakt de zaak er niet plezieriger op. Het boek is gedestilleerd uit inleidende kolleges voor studenten die het, naar Hoefnagels getuigt, merkwaardiger wijze klaarspelen om tegelijkertijd 'kritisch' én 'voor geen rede vatbaar' te lijken. 'In deze opzet' zegt de schrijver 'paste niet een systematische uiteenzetting van ... bezwaren ... tegen de Frankfurter Schule ...'

Nu is het misschien begrijpelijk dat men voor een forum van 'voor geen rede vatbare' studenten de eigen kritische inbreng zoveel mogelijk wegmoffelt, maar het recenseren van dit geschrift wordt er daarmee niet makkelijker op.

Want hoe kan men aantonen dat Hoefnagels bedoeling slechts een 'verheldering van de gedachte der Frankfurters zelf' te geven, niet uit de verf is gekomen? Een uitvoerige expositie van wat men zelf voor die gedachten houdt is dan op zijn minst geboden en de recensent heeft dan al een artikel uit de pen voordat hij aan een recensie toe is.

Met betrekking tot Hoefnagels' expositorische ambities wordt hier dus slechts het volgende opgemerkt: wanneer hij over de 'Frankfurter Schule' spreekt dan bedoelt hij eigenlijk Adorno. Horkheimer, een nauwkeuriger en vooral minder pretentieuze denker dan Adorno, komt hier veel minder aan bod, terwijl Habermas' werk zo goed als veronachtzaamd is. Een van de meest ambitieuze werken van de laatste, *Erkenntnis und Interesse*, dat o.a. pretendeert met een uiteenzetting over de psychoanalyse een paradigma voor de 'kritische theorie' te geven, wordt zelfs niet in de literatuurlijst genoemd. (Wel vindt men in dit boekje een niet geheel relevante maar complete lijst van de publicaties van Hoefnagels zelf). Ook wat Adorno betreft laat Hoefnagels' uiteenzetting echter te wensen over. Bij Hoefnagels blijft de emancipatoire praxis een activiteit die uit de Rede zelf voortvloeit en Adorno's late 'Lebensphilosophie' in *Negative Dialektik* waarin een traditioneel Duits wantrouwen tegen de Rede culmineert in een 'zelfkritiek van het begrip' die tenslotte slechts in een programmatistische aanbeveling van *mimesis*, van een 'nabootsing der natuur', zijn rustpunt vindt, krijgt van hem dan ook weinig aandacht.

Men krijgt de sterke indruk dat men in dit boek toch eigenlijk voornamelijk met door de auteur zelf beleden opinies te maken heeft. De zwarte wanhoop van Adorno, het zich in bochten wringen van de steeds ingewikkelder Habermas, ontbreken hier totaal. Hoefnagels, denkt men al snel bij lezing van dit boekje, is een beminlijk mens voor wie de praktijk en theorie van het — goede — leven eigenlijk simpel zijn. 'Het streven naar een ... menselijke samenleving zit in het object der sociologie zelf' zegt hij. 'Het ligt voor de hand dat de sociologie haar vragen stelt vanuit de vraag die de sociale realiteit zelf beheerst' (p. 18). De kritische socioloog

hoeft daarom ook niet nodeloos ingewikkeld te doen: 'Hij hoeft eigenlijk alleen maar de consequenties te trekken van het feit, dat de wetenschap onverkort de waarheid wil dienen' (p. 28). Het antwoord op de vraag hoe 'nieuwe mogelijkheden benut worden voor een menselijker maatschappij' levert onze auteur dan ook in principe geen moeilijkheden op. 'De rede, die in de mens werkzaam is, staat als het ware te wachten op mogelijkheden om zich vollediger te realiseren' (p. 50). Weliswaar erkent de auteur op dit punt enkele praktische moeilijkheden, maar merkwaardigerwijze niet het probleem dat zich hier opdringt: hoe leidt de Rede, met of zonder hoofdletter, tot kennis van het — goede — leven. Voor Hoefnagels geldt kennelijk, als voor St. Thomas, dat de mens de aangeboren drang tot volmaaktheid heeft die zich in redelijk handelen openbaart. Het Frankfortse onderscheid tussen een 'instrumentele' rede en de 'ware' rede, (voor Habermas gekenmerkt door een 'Vernunft-interesse' in emancipatie), valt ook al samen met een soortgelijk onderscheid bij Thomas.

Omdat de auteur zijn onderwerp met dit soort noties benadert roert hij de meest voor de hand liggende vragen nauwelijks aan. Als de kritische socioloog moet kritiseren wat is dan de basis voor die kritiek, welke criteria moet hij aanleggen? Hoefnagels opereert hier 'unvervroren' met het begrip 'mens' en 'menselijkheid'. De kritische sociologie laat zich inspireren door de gedachte aan een 'meer menselijke samenleving' (p. 17), zij stelt 'het probleem van de verwerkelijkbare menswaardige samenleving op realistische wijze' (p. 29), zij gaat verder dan de 'traditionele theorie' waar men aan de vraag 'in hoeverre de maatschappij aan criteria van menselijkheid beantwoordt' eenvoudig niet toekomt (p. 37), het streven naar de 'ontplooiing van menselijkheid' valt samen met 'de inhoud van de menselijke rede' (p. 39) etc. etc. We hebben hier te maken met een 'politische Theologie im Gewande der Wissenschaft' (Albert) waar men zich zijn zekerheden kennelijk ook niet laat ontnemen door de, na al dit geschermd met het begrip menselijkheid ietwat verbijsterende, vaststelling dat wij niet 'weten . . . wat menselijkheid positief inhoudt' (p. 100). Hoefnagels laat zijn onduidelijke anthropologie ook zonder enige moeite samenvallen met het begripsrealisme van Adorno, dat de kritische wetenschapper in staat stelt kritiek uit te oefenen door de dingen aan hun 'idee' te meten. De auteur geeft zelfs enkele Nederlandse toepassingen van dit principe. 'Het woord maatschappij komt van maatschap. De naam van maatschappij verdient eigenlijk alleen een sociale formatie, waarin werkelijk maatschap verwerkelijkt wordt' (p. 40). Het is ook Hoefnagels niet ontgaan dat er eigenlijk geen 'uitgewerkte Frankfurter sociologie' bestaat (p. 30). Men vraagt zich dan ook af waarom hij met zulke kennelijke waardering over deze sociologie, die er eigenlijk geen is, schrijft. Valt St. Thomas nergens anders meer te accomoderen? Wat vast staat is dat de argumenten tegen een 'positivistische' sociologie die Hoefnagels in de eerste bladzijden van zijn boekje aanroert en waarin voor hem 'een stuk waarheid' (p. 14) schuilt, hem niet noodzakelijkerwijze naar Frankfurt hoeven te leiden. Het anti-naturalisme waarop deze argumenten zijn gebaseerd vindt men ook bij kultuurkritici van rechte huize, zoals René König eens heeft duidelijk gemaakt. Voor Hoefnagels leveren natuurwetenschappelijke procedures slechts 'instrumentele kennis' op, 'Herrschaftswissen' betreffende een natuur, die in haar onveranderlijkheid contrasteert met een 'veranderlijke sociale werkelijkheid'. Een sociologie die natuurwetenschappelijke methoden hanteert komt daardoor in gevaar 'het bestaande te bevestigen' of zoals de auteur het op p. 16 wat tautologisch formuleert: 'Als men de sociale realiteit voorstelt als een gegeven, dat niet wezenlijk verschilt van de wijze waarop de

natuur gegevenheid is, geeft men haar onbewust de gedaante van een onvermijdelijke konstellatie . . . (p. 16).

Dit argument kan men binnen het bestek van een recensie nauwelijks adequaat becommentariëren. In het kort het volgende: het fundamentele misverstand lijkt me hier de verwarring van het niveau van de uitspraken betreffende het object met dat van het object zelf. De (zgn.) onveranderlijkheid van natuurwetten (niet de natuur) wordt gecontrasteerd met de veranderlijkheid van de sociale realiteit (niet met die van evt. uitspraken daarover). Om uit de veranderlijkheid van de sociale realiteit te konkluderen dat historische processen niet aan bepaalde wetmatigheden onderworpen *kunnen* zijn is slechts een voorbeeld van onzorgvuldig redeneren. Ook de natuur is veranderlijk.

Er speelt door dit alles nog een ander misverstand heen. De idee nl. dat het bestaan van menselijke vrijheid onverenigbaar is met nomologische kennis betreffende het sociale leven. Weber heeft dit misverstand al aan het begin van deze eeuw bestreden in zijn verhandeling over Roscher en Knies. De sociologie is echter weinig accumulatief. Bepaalde dingen moeten steeds opnieuw gezegd worden.

Het zou me niet onwelkom zijn wanneer Hoefnagels de verantwoordelijkheid voor de opinies die ik hem toeschrijf niet wenst te accepteren. Misschien laat hij ons dan ook wat van de bezwaren horen die hij in zijn voorwoord tegen de 'Frankfurter Schule' zegt te hebben.

Repliek van H. Hoefnagels

De recensent zal zelfs van iemand die bij hem overkomt als een 'beminnelijk mens' geen zachtzinnige reactie verwachten op een recensie, waarin Weber opgevoerd wordt om te suggereren, dat *Kritische Sociologie* moeilijk serieus genomen kan worden. Het is daarom bijzonder te waarderen, dat hij mij uitnodigt een nawoord te schrijven. Misschien mag ik uit dit gebaar opmaken, dat hij niet gelukkig is met het tendentieuze karakter, dat de bespreking heeft aangenomen. Hij zal het dan niet als misbruik van de door hem geboden gelegenheid zien, dat ik deze benut om erop te wijzen, dat irritatie hem verhinderde het werk zakelijk te bespreken.

Aangeven, zoals de recensent vraagt, welke opinies hij mij ten onrechte toeschrijft, is in een aantal punten een simpele zaak. Ik ben niet van mening — en evenmin de Frankfurters —, dat kritische sociologie niet ingewikkeld hoeft te zijn, dat afwijzing van het positivisme noodzakelijk naar Frankfurt voert, dat historische processen niet aan wetmatigheden onderworpen *kunnen* zijn, dat menselijke vrijheid onverenigbaar is met nomologische sociologische kennis. Deze opvattingen worden overigens nergens in *Kritische Sociologie* verdedigd.

Moeilijker ligt de zaak daar, waar citaten moeten aantonen wat mijn gedachten-gang is. Ik kan hier slechts naar de kontekst, waaruit deze citaten gehaald zijn, verwijzen — zoals p. 50-52 en p. 100-102, aan te vullen met p. 138-140! —. Nadere kennisname hiervan volstaat om te konstateren, dat de weergave van mijn gedachten-gang niet helemaal betrouwbaar is.

Van bepaalde punten verwacht de recensent beslist niet, dat ik er mij van zal distancieren. Er zou geen reden zijn deze ter sprake te brengen, ware het niet dat de presentatie ervan, zacht uitgedrukt, weinig elegant is.

Als ik bij de Frankfurters, die niet over een uitgewerkte sociologie beschikken, een